

Význam rozumění ve filosofii dějin H.-G. Gadamera

Magdalena Konečná, Ph.D.

Jestliže se chceme krátce zastavit u filosofie dějin Hanse-Georga Gadamera, u koncepcí jednoho z nejvýznamnějších představitelů filosofické hermeneutiky 20. století, zcela jistě dříve či později narazíme na pojem *rozumění* (Verstehen). S *rozuměním* jako způsobem poznávání světa kolem nás i nás samotných se u Gadamera setkáme v podstatě ve všech oblastech jeho filosofie. Tento princip Gadamer použil k základní charakteristice hermeneutického stanoviska k předmětům filosofického zájmu. *Rozumění* umožňuje subjektivní přístup, který je podle Gadamera prakticky jediný možný, neboť nelze dosáhnout podmínek pro objektivní poznání a hodnocení. Jak si ukážeme později, žádný historik či filosof dějin není schopen zcela se oprostit od svých předchozích zkušeností a předsudků, ani od situace, v níž se právě nachází. To vše jej neustále ovlivňuje, což brání často proklamovanému požadavku objektivnosti.

Proto Gadamer hovoří o *rozumění*, které „je vždy také získáním rozšířeného a prohloubeného sebeporozumění.“¹ V tomto cíleném sebeporozumění, kdy si záměrně uvědomujeme a přiznáváme nejen své názory, nýbrž také předsudky, a pátráme po faktorech, které nás ovlivňují, se pak vynoří *rozumění* jako moment *osvobození od sebe sama* (Selbstlosigkeit). Je to okamžik dosažení základního hermeneutického předpokladu pro *rozumění*, totiž podmínky otevřenosti a naslouchání. Gadamer se domnívá, že při výkladu² dochází k rozhovoru mezi interpretujícím a interpretovaným, ať už se to týká výkladu textu, naší situace ve světě, hudebního díla nebo právě dějin. Máme se nechat „unášet“ proudem otázek a odpovědí, které jsou sice podmíněny naší osobní situací a našim předporozuměním, ale ani to nezpochybňuje výsledky našeho zkoumání.

Gadamer je v tomto směru do jisté míry ovlivněn Hegelovým pojmem zkušenosti, kdy žádná zkušenost není možná bez existence předchozí zkušenosti, kterou při získávání oné nové zkušenosti vždy přehodnocujeme a očekáváme její potvrzení či nutnost korekce. Každá nová zkušenost, každý nový úsudek se hned zase stává předsudkem, t.j. zkušeností, která je však otevřená dalšímu přehodnocení. Zkušený se stává zkušeným tím, že si svou zkušenost uvědomí, tzn. že získá nový horizont, v němž pak může získat další zkušenost.³

¹ Gadamer, Hans-Georg: Hermeneutik als praktische Philosophie. In: Riedel, Manfred: Rehabilitierung der praktischen Philosophie, Freiburg 1972, str. 343.

² U Gadamera výklad a rozumění spolu úzce souvisejí. Rozumění je vždy zároveň výkladem, respektive výklad je explicitní formou rozumění.

³ Gadamer, Hans-Georg: Wahrheit und Methode. Tübingen 1965, s. 336.

Gadamer ovšem vzájemnou souvislost *rozumění* a předsudků objevuje především u Heideggera, který tuto skutkovou podstatu označuje jako tzv. *hermeneutický kruh* (der hermeneutische Zirkel)⁴. Znamená to, že rozumíme pouze tomu, co už známe. Chápat věci můžeme pouze pomocí tohoto nám již známého, které při tomto procesu do poznávané věci vkládáme. Tento kruh je univerzálním kruhem, neboť každé *rozumění* je podmíněno určitou motivací nebo předsudky. Kromě toho je pro princip hermeneutického kruhu zásadní vztah *rozumění celku* na základě jednotlivého a *rozumění jednotlivému* na základě celku.

V oblasti filosofie dějin se s podobným principem setkáváme u Diltheye. Gadamer se jeho tezemi hodně zabýval, ve svém stěžejním díle *Wahrheit und Methode* se k nim právě v oblasti filosofie dějin často vrací. Kromě Hegela a Rankeho, které Gadamer také zmiňuje, to byl především Dilthey, kdo udal hlavní tón Gadamerových úvah o dějinách a historii. Již zmíněný princip, připomínající hermeneutický kruh, Dilthey nachází v *souvislosti* jako takové (Zusammenhang). Tuto *souvislost* nehledá v abstrahování všeobecného, nýbrž v *jednotlivém prožitku* (Erlebnis), který vždy už je *celkem* (Ganzheit) významu. A zase jednotlivý prožitek je díl celku běhu života. Dilthey neukazuje na význam v konci dějin, ale právě vybízí k pozornosti k okamžiku, který je pro celý lidský život rozhodující.

Dalším momentem Diltheyovy filosofie dějin, který je pro Gadamerovo vlastní pojetí velmi významný, je důraz na *rozumění* postavené proti postupům přírodovědného poznání. Jedinečný význam *rozumění* v tzv. *duchovních vědách* (Geisteswissenschaften) odhaluje Dilthey v protikladu k *vysvětlení* (Erklären) *přírodních věd* (Naturwissenschaften). Tvrdí, že veškeré dějinné poznání je *rozuměním*, *rozuměním* významu, a na tzv. *vnitřní zkušenosti rozumění* (innere Erfahrung des Verstehens) zakládá celou svou filosofickou teorii, neboť tato zkušenost nám zpřístupňuje realitu.

Gadamer oceňuje, že se Dilthey ve svém záběru neomezuje pouze na reflexi našeho vědomí o dějinách, jak je to běžné, nýbrž přemýšlí o našem lidském bytí, které je určováno svým věděním a svými dějinami. Právě nasměrování otázky dějin, kterou Dilthey zaměřil na lidský život a jeho smysl, je ústředním tématem Gadamerova pojetí filosofie dějin. Gadamer upozorňuje na to, že ve skutečnosti lidstvo za otázkou dějin nevidí a nehledá problém vědeckého poznání, nýbrž vlastní uvědomění si života. Problémem pro filozofické zkoumání ale podle něj není ani to, že lidé mají dějiny, tzn. že svůj osud žijí i ve vzestupu, rozkvětu, či pádu. Rozhodující prý je spíše to, že právě v takové dynamičnosti osudu a především v konečnosti jich samotných hledají lidé smysl vlastního bytí. Právě toto je podle Gadamera

⁴ Martin Heidegger sice pojmenoval „hermeneutický kruh“ a zabýval se jím, tento proces však již ve svých tezích představuje Friedrich Ast.

problém dějinnosti, který „hýbe“ filosofií. Lidský pobyt (ve smyslu heideggerovského užití výrazu) je časový a dějinný. Světové dějiny existují jen proto, že tento časový pobyt „má svět“. Časová souslednost se pak zakládá na tom, že dějinný pobyt každého člověka je jako takový sám časem.⁵

Z otázky dějinnosti lidského bytí Gadamerovi vyplývají další otázky. Například ta, v níž se ptáme na počátek dějin, zda dějiny začínají existovat teprve tehdy, když lidstvo začalo dál předávat vědomí o sobě sama, nebo zda dějintvorné rozhodnutí tomu dávno předcházela. Nebo co je vlastně mýtus, když se v něm zobrazují dějinné národy ještě před počátkem jejich dějinného osudu. Tímto tázáním Gadamer poukazuje na nedokonalost Diltheyovy teze o neohraničitelnosti historického rozumu. Také chápání dějin pouze souvislostí významů Gadamer nepřijímá a místo něj hovoří o reálné souvislosti různých sil. Jako příklad uvádí životní osud člověka. Jistě se prý tento osud naplňuje podle určitého zákona. Zároveň je prý také jisté, že tento osud spoluutváří různě dané okolnosti, společně vystupují Daimon a Kairos, předurčení a příležitost. „Dějiny jsou vždy smyslem a skutečností zároveň, významem a silou.“⁶

Proto na tomto místě Gadamer jako metodu přístupu k dějinám aplikuje *rozumění*. *Rozumění*, které se zakládá na principu hermeneutického kruhu. Každý, kdo se snaží dějinám porozumět, by si měl nejprve uvědomit jaká je jeho osobní situace, v jaké dějinné etapě se nachází, jaké získal vzdělání, jaká je atmosféra ve společnosti, ve státě, v němž žije. Souhrnně řečeno: s jakým *předporozuměním* a jakými *předsudky* k posuzování dějin přistupuje. Podle měřítka přírodního poznání se to zdá být neúnosné. Ve skutečnosti prý je však pouze tímto způsobem *rozumění* dějinám možné. V tomto směru čerpá z Heideggerovy teze o nemožnosti zavržení *předsudků* a nesprávnosti snahy eliminovat je. Gadamer je totiž přesvědčen, že požadavek historického *rozumění*, spočívající v její tzv. *bezpředsudkovitosti* (Vorurteilslosigkeit), je zcela nesprávný. (Gadamer kritizuje také fakt, že je tento požadavek kladen i v běžné lidské zkušenosti.) Ačkoli historikové a filosofové dějin napřou veškerou svou snahu vypracovávat danou problematiku z nezátížených a pravdivých pramenů pomocí spravedlivé a opatrné kritiky, nikdy nejsou schopni zcela se oprostit od svých *předsudků* a *předporozumění*. Navíc nelze rozeznat, zda jde o *předsudky* správné, díky kterým lépe rozumíme, či chybné, které jsou zavádějící. Jediný, ale také nikoli zcela spolehlivý způsob řešení je snad časový odstup (Zeitabstand), který může (není to však zaručeno) ukázat, o jaký typ *předsudku* se jednalo.

⁵ Gadamer, Hans-Georg: Kleine Schriften I. Tübingen 1967, s. 7.

⁶ Tamtéž, s. 5.

Vyvstává tedy otázka, jak alespoň co nejvíce zabránit jejich vlivu na naše mínění. Gadamer upozorňuje, že právě tím, že se své předsudky naučíme poznávat a rozeznávat a že je tak dokážeme odlišit od vlastního působení dějin, od toho, co nám sdělují a čemu máme rozumět. Jestliže jsme již dříve zmínili otevřenost a naslouchání jako podmínky *rozumění*, je třeba zdůraznit, že i v *rozumění* dějinám dochází k rozhovoru stejně jako u každého jiného *rozumění* jako např. textu či výtvarného díla. Ano, dějiny k filosofovi dějin, stejně jako k jakémukoli člověku, který se jimi zabývá, promlouvají a jejich *rozumění* pak vyplývá z dialektiky otázek a odpovědí. Gadamer zdůrazňuje, že v takovém *rozumění* je obsažen prožitek vztahu Já a Ty v setkání⁷. Takovým vztahem se prý mezi námi a dějinami samo vytváří jakési závazné pouto dějinného osudu. Tento oboustranný vztah mezi námi a dějinami je umožněn výše zmíněným předporozuměním a předsudky. Neboť dějiny nás oslovují pouze tehdy, jestliže se nějakým způsobem napojují na náš již v minulosti vytvořený úsudek o věcech, lidech či době.⁸

Tyto myšlenky pak vysvětlují, proč Gadamer klade velký důraz také na tradici. Kromě jiného to dáno tím, že právě v tradici se promítají a uchovávají jednotlivé situace, které kdy lidé prožili, prožívají, či potenciálně mohou prožít tak, jak jsou zachyceny i v různých psychických procesech. Opět se tady vynořuje v těchto souvislostech stěžejí překonatelný princip hermeneutického kruhu, kdy ve snaze rozumět musíme z něčeho vycházet, zpravidla ze zpracovaných zkušeností, ať už našich nebo také našich předků.

V každém *rozumění*, upozorňuje Gadamer, je velmi důležitý moment aplikace. Každý člověk k určitému problému přistupuje nejen s předporozuměním a předsudky, jak stále zmiňujeme, nýbrž také s předpokladem aplikace *rozumění* na svou situaci, svůj život, své chápání světa.⁹ A tak se rozsah *rozumění* neustále rozšiřuje, závisle na otevřenosti a touze po *rozumění* každého z nás. Neohraničená svoboda *rozumění* tak není pouze iluzí, která je odkryta filozofickou rozvahou. Hranice svobody *rozumění* zakoušíme mnohem více sami, když se pokoušíme rozumět. Tím, že se svoboda *rozumění* musí ohraničit, *rozumění* vlastně teprve dosahuje skutečného, totiž tam, kde se *rozumění* zříkáme, až před „nepochopitelným“.¹⁰

Co Gadamer míní oním nepochopitelným, čemu nelze porozumět, zjistíme, pokud nyní odhlédneme od samotného procesu *rozumění* dějinám a pohlédneme na koncepci filosofie dějin tak, jak ji Gadamer sám nahlížel. Na jedné straně je Gadamer fascinován řeckým

⁷ Tamtéž, s. 9.

⁸ Tamtéž, s. 8.

⁹ Gadamer, Hans-georg: Wahrheit und Methode, s. 291.

¹⁰ Gadamer, Hans-Georg: Kleine Schriften I., s. 8.

cyklickým pojetím dějin jako stále se opakujícím dějem, který v momentě zániku navazuje opětovným vznikem. Svou hermeneutickou ontologii dějin zakládá na dialektice vznikání a zánikání, kontinuity a diskontinuity, existenciálního okamžiku a dějinně časové souvislosti.¹¹ Na straně druhé je pro něj zásadní, jako pro věřícího středoevropana, křesťanské chápání, kde jsou dějiny pojímány jako smysluplná jednota. Novozákonní pojetí dějin, v němž je velký důraz kladen na eschatologii, se pevně váže na pojetí dějin ve Starém zákoně.

Gadamer se domnívá, že dějiny by bez křesťanství byly dějinami úpadku. Až s příchodem křesťanství prý totiž byla rozpoznána neopakovatelnost lidského bytí jako jeho vlastní podstata. Celek lidských věcí, tento „kosmos“, je nepodstatný vůči všejednotící podstatě Boha. Lidský pobyt je konečný a přece se vztahuje k Nekonečnému. Až Kristův vykupitelský čin dává lidským dějinám nový smysl. „Člověk stojí skrze (díky) jedinečnému vykupitelskému činu v dějinách spásy.“¹² Je třeba zde zmínit prvek, který také přineslo do dějin křesťanství a který má také místo v Gadamerově pojetí dějin, totiž: neopakovatelnost lidského jsoucna. Každé lidské jsoucno je jedinečné.

S tím souvisí další díl Gadamerovy představy o dějinách, a to jejich nepředvídatelnost. Charakter dějin se prý nezakládá na vztahu původu, působení a následku, jak jsme zvyklí v přírodních vědách. Právě naopak malým působením vznikají v dějinách velké věci a obráceně. Ke zkušenosti toho, kdo se dějin účastní, takříkajíc v nich stojí (in der Geschichte stehen), patří překvapení. To, co v prý v dějinách můžeme očekávat, je nevypočitatelné, neplánované a nepředvídatelné. Gadamer přímo říká: „souvislost, které se světové dějiny podrobují, má všechny jiné vlastnosti než to, že je ve své nutnosti rozpoznatelná a vůbec předvídatelná“¹³. Gadamer je přesvědčen, že zákonitosti, které se člověk pro běh dějin snaží vypořádat, jsou příliš obecné na to, aby je bylo možné aplikovat na jedinečnost lidského jsoucna.

V Gadamerově hermeneutickém pojetí filosofie dějin nacházíme upozornění, že to, co je pro nás důležité, a to, co nás skutečně v dějinách zajímá stěží nalezneme ve vědeckém vysvětlení či pseudoobjektivním popisu minulých dějů. Gadamer nabízí cestu *rozumění* - možnost přistupovat k dějinám vědomě neobjektivně, nechat se jimi oslovovat, nacházet v nich sdělení, která mají smysl právě pro náš vlastní život.

¹¹ Tamtéž, s. 159.

¹² Tamtéž, s. 160.

¹³ Tamtéž, s. 193.